JOHN DOS PASSOS • **Doğu Ekspresi**

Orient Express
© 2003 Literary Classics of the United States, Inc., New York
Bu kitabın yayın hakları Jane Rotrosen Agency, LLC aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 2358 • Dünya Edebiyatı 230
ISBN-13: 978-975-05-2020-4
© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2016, İstanbul

DİZİ YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge
YAYINA HAZIRLAYAN Barış Özkul
KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ Arthur von Ferraris, "Çalgı Tamircisi", 1889
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Nazmi Cihan Beken
BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JOHN DOS PASSOS

Doğu Ekpresi

Orient Express

ÇEVİRENLER

Tomris Uyar - Osman Yener

iletişim

JOHN DOS PASSOS 14 Ocak 1896'da Chicago'da doğdu. Ünlü ve varlıklı bir avukat olan babası, iyi bir eğitim almasını istedi. Çocukluk yıllarını annesiyle Avrupa'yı dolaşarak ve babasını otellerde görerek geçirdi. Bu yüzden kendisini "otel çocuğu" deyimiyle ifade etti. 1916'da Harvard Üniversitesi'ni bitirdi. Birinci Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katılması hayat görüşünü değiştirdi. Savaşta sağlık örgütünde görev yaptı. 1919'da *One Man's Initiation* (Bir İnsanın Yaşama Atılışı) ve 1921'de *Üç Savaşçı* romanlarıyla savaş izlenimlerini yansıttı. Ona göre savaş, bir hayal uğruna gencecik insanların bedenlerini kurban etmesiydi; yapıtlarında anti-militarist görüşlerini dile getirdi. 1925'te yayımlanan epik romanı *Manhattan Transfer*'de "kamera gözü" denilen tekniği geliştirdi. Bu yöntemle şehir hayatını kuşbakışı betimledi ve New York'un çeşitli sınıf ve tabakalarından gelen insanların yaşamlarından kesitler vererek büyük bir yazar olduğunu gösterdi. Asıl büyük ustalığını ise A.B.D üçlemesi olarak geçen *42. Enlem* (1930), *1919* (1932) ve *Büyük Para* (1936) adlı yapıtlarıyla gösterdi. İki dünya savaşı arasında Amerikan toplumunu gözlemleyerek romanlarında toplumsal adaletsizliğin yarattığı eşitsizlikler üzerinde durdu. 1930'lardaki Amerika'yı hemen hemen aynı konular etrafında işlediği *Adventures of a Young Man* (Bir Gencin Serüvenleri, 1939), *Number One* (*Birinci*, 1943) ve *The Great Design* (Büyük Tasarı, 1949) romanlarından meydana gelen yeni üçlemesi aynı derecede başarılı olamadı. Dos Passos'un son yapıtları içinde en önemlileri *The Men Who Made the Nation* (Milleti Millet Yapan Adamlar, 1957) ve *The Head and Heart of Thomas Jefferson*'dır (Thomas Jefferson'un Kafası ve Yüreği, 1954). Dos Passos, resimle de ilgilenerek izlenimcilik, dışavurumculuk ve kübizm akımlarından etkilenmiştir. Romanlarının yanında gazetecilik, biyografi ve tarihe ilişkin yapıtlarla beraber öykü, şiir, deneme, oyun ve seyahatname türünde yapıtlar bırakmıştır. *Doğu Ekspresi* (1927) ve *Rosinante to the Road Again* (Rosinante Yine Yollarda, 1922) en çok okunan seyahatname metinleridir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki "yitik kuşak"ın en önemli yazarlarından biri olan Passos, 14 Eylül 1970'te Baltimore'da hayatını kaybetti.

İçindekiler

ÖNSÖZ / Barış Özkul 7

I. Doğu'ya Doğru 13
II. İstanbul Temmuz 291 21
III. Trabzon 39
IV. Kızıl Kafkaslar 45
V. Yüz Ararat Manzarası 61
VI. Faytonlara Dair 77
VII. Muharrem 93
VIII. Hac Yolunda 105
IX. Bağdat Bahnhof 113
X. Şam'ın Taş Çölleri 125
XI. Tabldot (Konuk Sofrası) 161
XII. Trans-Sibirya'nın Homeros'u 165
XIII. Kif 179
XIV. Posta Uçağı 191

ÖNSÖZ
Barış Özkul

John Dos Passos, 20. yüzyıl Amerikan edebiyatının epey üretken yazarlarından biriydi. İlkin romancı olarak tanındı ama aynı zamanda resim yaptı, şiir ve oyun yazdı, kitap kapakları tasarladı; genç yaşlardan başlayarak sürekli gezdi; İspanya'dan Suriye'ye birçok ülke gördü. Siyasetle ilgilendi; görüşleri merak edilen bir "kanaat önderi"ydi. Bu son özelliği biraz da onun *talihsizliği*dir. T.S. Eliot, Joyce, Kafka, Steinbeck, Aldous Huxley gibi yaşıtı sayılabilecek yazarlar (bu yazarlarla beraber onu "kayıp kuşak" akımına dahil edenler vardır) daha çok edebiyat yapıtlarıyla tanınırken Dos Passos, gerek sağlığında gerek ölümünden sonra, İspanya İç Savaşı'na yönelik tavrı, inançlı bir sosyalist olarak başlayıp Sovyet sosyalizminin hayal kırıklığıyla Nixon taraftarlığına kadar uzanan siyasi kariyeriyle değerlendirildi. Oysa *Manhattan Transfer* (1927) ve 1930'larda yazdığı Amerika üçlemesi *(42. Enlem* [1930], *1919* [1932], *Büyük Para* [1936]) "edebiyat açısından" önemli olaylardı.

Dos Passos'un bir romancı olarak değerini ilk anlayanlardan biri F.R. Leavis'tir. Leavis, daha 1932'de[1] Dos Passos'un Amerikan top-

1 F.R. Leavis, "A Serious Artist", *Scrutiny* içinde, Cambridge University Press, 1932, s. 173-179.

lumunun sembolik figürlerini iyi bir romanın gerektirdiği "olağanlık" kertesinde sunma becerisine işaret eder. Dos Passos'un Amerika üçlemesi bir "ulusal epik"tir ama aynı zamanda roman türünün gerekleriyle örtüşen bir "olağanlık" barındırır. Şiirsel düzyazının imkânlarından yararlanırken anlatacaklarını belagate boğmadan anlatan, sahici bir üslûbu vardır Dos Passos'un.

Sartre da, Dos Passos'un Amerika üçlemesi hakkında yazarken F.R. Leavis'in sözünü ettiği özelliğe farklı terimlerle değinir: Dos Passos, tarihsel zamanla gündelik yaşamın süregiden zamanını bir nedensellik silsilesi içinde örtüştürmekte ustalaşmıştır. "Kendi sabırsızlığımızı, cehaletimizi, beklentilerimizi Dos Passos'un kahramanlarında görürüz" der Sartre.[2] Söz konusu olan, basit bir ayna metaforu değildir. Sartre, bir ayna-yansıtma ilişkisinden çok bir renk uyumuna dikkat çekmektedir.

Kendini edebiyatla, romanla sınırlandırmadan birçok farklı alanla ilgilenmesi bunda ne kadar etkili olmuştur bilinmez ama Dos Passos sonraki yapıtlarında romancılık yeteneğinin üzerine fazla gitmedi. Otuz küsur yıl daha yazsa da Amerika üçlemesi onun edebiyatında doruk noktası olarak kaldı.

* * *

Dos Passos'un oldukça genç yaşlarda (on altısında) başlayan "gezginliği"nin menzilinde Avrupa'dan Ortadoğu'ya, Meksika'dan ABD'ye farklı memleketler vardı. Gezi yazılarında erken 20. yüzyılın kültürel ve politik dönemeçlerini "gerçek hayat sahneleri" üzerinden anlatmayı denedi. Bir anlamda "edebiyat yapmayı" sürdürdü.

Rosinante to the Road Again'de (Rosinante Gene Yollarda, *(1922)*) ilerleyen yaşlarda sık sık ziyaret edeceği İspanya'ya dair ilk izlenimlerini aktarır. Dos Passos, İspanya'ya Ekim 1916'da ayak

2 J.P. Sartre, "John Dos Passos and 1919", *Literary and Philosophical Essays by Jean-Paul Sartre* içinde, çev. Annette Michelson, Rider and Company, Londra, 1§955, s. 88-96.

basmış, Madrid başta olmak üzere çeşitli İspanyol şehirlerini üç ay boyunca dolaşmıştır. Ağustos 1919'da bu kez sekiz aylığına geldiği İspanya'da Kastilyalı şair Antonio Machado'yla tanışmış, İspanya tarihi ve edebiyatında derinleşmiştir. Haziran 1920 - Mart 1922 arasında dergi ve gazetelerde yayımlanan İspanya yazıları arasında "İspanyol Çiftçilerin Grevleri" gibi başlıklar dikkat çeker. Dos Passos bu ilk gezi yazılarında Amerikalı okura pek haberdar olmadığı bir "dış dünya" hakkında bilgi veriyor olmanın heyecanı ve şehvetini duymaktadır.

1927'de yayımlanan *Doğu Ekspresi* Dos Passos'un 1921-1922'de yaptığı yolculukların bir dökümüdür. Türk-Yunan Savaşı'nın gündelik yaşamdaki izleri, Kafkaslar'ın Sovyet egemenliğiyle değişen çehresi, Rıza Han devrinde İran; Bağdat'tan Şam'a bir deve kervanıyla yapılan seyahat... *Doğu Ekspresi*'nin menzilinde bunlar vardır.

İki yıl boyunca Dos Passos'un başından geçenleri kısaca özetleyelim: Dos Passos, Venedik'ten İstanbul'a giden Doğu Ekspresi'ne bindiğinde planı Paxton Hibben ile buluşmaktı. Eski bir albay, yazar ve muhabir olan Paxton Hibben, Kızılhaç'ın 1920'de kurduğu Yakın Doğu Yardım Heyeti Rusya Komitesi'nin (Near East Relief Russian Committee [NER]) başkanlığına tayin edilmişti. Bir önceki kış, Dos Passos ile New York'ta buluşmuşlar, İstanbul'da görüşmek için sözleşmişlerdi. Hibben, Doğu Karadeniz sahillerindeki Sovyet cumhuriyetlerinin durumunu incelemekle görevliydi. İstanbul'daki NER yetkililerinden kendisiyle beraber Sovyetler'e seyahat edebilmesi için Dos Passos'a pasaport temin etmelerini istemişti.

Dos Passos, Balkanlar'ı kateden iki günlük yolculuğun ardından Pera Palas Oteli'ne yerleşti – bu, İstanbul'a ikinci gelişiydi, 1912'de henüz on altı yaşındayken İstanbul'da bir hafta kalmıştı. Şehirdeki siyasi durum gergindi: Birkaç gün önce suikasta uğrayan bir Levanten diplomatın kanı hâlâ oteldeki sandalyelerden birinin üzerindeydi. Britanya, Fransız ve İtalyan askerleri İstanbul'u yönetmekten acizlerdi; Amerikan Donanması'nın Doğu Akdeniz sorum-

lusu Amiral Mark Bristol'ün idareciliği örnek alınmalıydı. Türk-Yunan Savaşı ülkeyi perişan etmişti v.b.

Dos Passos, bütün bunları peş peşe sıralarken iki gün önce geldiği İstanbul'daki siyasi duruma ilişkin aceleci yargılara varır. Aslında olan biteni anlayamadığını kendisi de itiraf eder. 2 Ekim 1921'de *New York Tribune*'a yazdığı "Out of Turkish Coffee Cups" (Türk Kahve Fincanlarının İçinden) başlıklı yazıda "Bir an önce eve dönsem fena olmayacak, olan biteni anlamakta zorlanıyorum," der.

Paxton Hibben, Dos Passos'a yolculuk izni alamaz; hem Osmanlı hem de İtilaf subayları Dos Passos'un ajan olduğundan şüphelenirler. Bunun üzerine Dos Passos, kaçak yollardan bindiği İtalyan istimbotu Aventino ile 7 Ağustos 1921'de Batum'a ulaşır. O tarihlerde Batum, Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin önemli liman kentlerinden biridir. Dos Passos, Batum'da gözaltına alınsa da Sovyet yetkilileri onun sosyalizme bağlılığına ikna olunca serbest kalır. Tiflis Ekspresi'ne atlayarak Kafkaslar'ı dolaşmaya koyulur. Gördüğü manzara pek iç açıcı değildir: kolera ve tifodan kırılan insanlar, gündelik hayatı tekeline alan karaborsa piyasası, sefil yaşam koşulları v.b. NER yetkililerinin yolsuzluklarına öfkelenir. 1922'de *The Liberator*'da yayımlanan "The Caucasus Under the Soviets" (Sovyet İdaresinde Kafkaslar) başlıklı yazısında Sovyet idaresinden çok NER yetkilileri arasındaki karaborsa trafiğini eleştirir.

Beri yandan, siyasi durumu bir kenara bırakıp beraber yolculuk ettiği insanlara, etrafındaki sahnelere odaklandığında tablo karamsar olmaktan çıkar. Sahici manzaralar nüanslarıyla beraber betimlenir: 1920'lerde Tiflis Ekspresi'nin kaç vagondan oluştuğu, yolcuların bıyıkları ve sakallarının neye benzediği, giyilen yöresel başlıklar, bohçalarıyla trene binen köylü kadınların telaşlı halleri canlı renklerle anlatılır.

Dos Passos'un trendeki yol arkadaşı Almanya'da tıp tahsili gören İranlı Hasan Tabataba'dır. Erivan'dan Nahçıvan'a, oradan Tebriz'e beraber seyahat ederler. Dos Passos, İstanbul'da satın aldığı Osmanlı altınlarını rubleye çevirir; karşılarına çıkan ÇEKA poli-

siyle ve tüccarlarla pazarlık gücünü arttırır. Tabataba, birçok dil ve diyalekt bildiği için pek yabancılık çekmezler. "In a New Republic" (Yeni bir Cumhuriyet'te, *The Freeman*, 5 Ocak 1922), "One Hundred Views of Ararat" (Yüz Ararat Manzarası, *Asia*, Nisan 1922), "Opinions of Sayyid" (Seyit'in Görüşleri, *Asia*, Haziran 1922) gibi yazılarında Dos Passos biraz da İranlı arkadaşından işittiklerini aktarır.

Bir sonraki durağı Tahran'dır. Dos Passos başta Tahran'ı sever. Batı şehirleriyle, Fransa'yla kıyaslar. Ama Şiilerin Hüseyin'in ölümünü anma törenlerine tanıklık edince huzursuz olur. Trenle Bağdat'a geçer; Maude Oteli'ne yerleşir. Bağdat'ta huzursuzluğu daha da artar. Yemeklerden, kaldığı odadan yakınır.

Bu tarihlerde Amerika'ya dönme isteğini bildiren mektuplar yazmaya başlar. Ekim 1921'de başlayan bu mektupların ardı arkası kesilmez. İyimser olmak için bir neden yoktur. 23 Ekim tarihli mektubunda, "Kendimi bir morga kapattım... herkesin içinde bulunduğu hengameye bir an önce dönmek, buradan bir an önce ayrılmak istiyorum," der.[3] Ama yolculuk henüz bitmemiştir. Bir deve kervanıyla 500 mil yol teperek Bağdat'tan Şam'a gitmeye karar verir. Bir yandan bu zorlu yolculuğun çarçabuk bitmesi için dua etmektedir, öte yandan halinden memnun görünür. Hayatının en leziz kahvesini Suriye Çölü'nde içmiştir. Stewart Michell'e yazdığı mektupta, "Koca bir çölü kervanla geçmek hayatımdaki en güzel şeydi," der. Kervana, Bedeviler saldırır. Karışık duygulara kapılır. Suriye'ye kaçak yollardan girmeye çalıştıkları için Fransız yetkililer tarafından gözaltına alınır.

Dos Passos, Ortadoğu'dan son mektubunu Rumsey Marwin'e yolladığında Beyrut'tadır ve tarih 10 Ocak 1922'dir. Şubat 1922'de New York'a tekrar ayak bastığında Kafkaslar'dan Ortadoğu'ya erken 20. yüzyıla ilişkin epey malzeme ve serüven biriktirmiştir. Bunları 1927'de *Doğu Ekspresi*'yle kitaplaştıracaktır.

---

3 John Dos Passos'un bu yıllarda yazdığı mektuplar için bkz. Virginia Spencer Carr, *Dos Passos a Life*, Doubleday & Company, New York, 1984, s. 173-187.

Çeviriye dair birkaç not: Tomris Uyar, *Doğu Ekspresi*'nin çevirisine ölümünden kısa süre önce Nadir Yücel'in tavsiyesiyle başlamıştı. Tomris Hanım'ın ölümüyle yarım kalan çeviriyi Osman Yener tamamladı. Kitabı yayına hazırlarken Tomris Uyar'ın çeviri üslûbunu, duru ve şiirsel anlatımını olabildiğince korumaya çalıştık. Örneğin, *Doğu Ekspresi*'ni *Şark Ekspresi* yapma gereği duymadık. Ölümünün üzerinden on üç yıl geçtikten sonra Tomris Hanım'ın daha önce yayımlanmamış bir çevirisini Osman Yener'in gayretleriyle tamamlayıp yayımlamış olmaktan dolayı mutluyuz.

I

Doğu'ya Doğru

1. Pico

Heya mola, heya mola
Deniz bir kabardı ki
Ona baktıkça gökyüzü de
Yalpa vuruyor sanki

diye şarkı söylüyorlardı bara yaslanmış, bulantıyla baş edebilmek için *madeira*[1] içerken. Karşılarındaki sıraya yeşile kesmiş suratlarıyla öbür yolcular sığışmıştı. Mormugaõ'nun dalgalara her toslayışıyla, makine dairesinden gelen, kulak tırmalayıcı metal çınıltılar daha da artıyordu. Dışarda rüzgâr azgınlaştı, gemi denizin uçurumuna gömüldükçe havada köpükler uçuşmaya başladı; içerde ise koyu kehribar rengi şişedeki *madeira* gittikçe azalıyor, doğuya giden Amerikalılar, daha da yüksek sesle söylüyorlardı şarkılarını, karşılarındaki yolcuların seyiren yemyeşil suratlarına karşı:

1 Madeira Adası'na özgü keskin bir şarap – ç.n.

Ona baktıkça gökyüzü de
Yalpa vuruyor sanki

Bir süre sonra, engin ölü denizde, arkamızda ıslak batı rüzgârıyla ilerliyoruz. *Madeira* tükendi. Köpürerek kabaran koca bir dalgayla deniz ve gök, gizlenen ay ışığında dikenpamuğu gümüşü bir rengin ardında kayboluyor. O köpürtüde ıslak burnunu uzatan rüzgâr, ilkbaharı doğuya itekliyor, Lizbon'da, San Vicente'de, Madrid'de yağmur olsun, Marsilya ve Roma'da camlara vursun, İstanbul'daki yosunlu mezarlıklarda yabani otlara can versin diye. Köpürtü ara sıra duruluyor, hızla akan sisin büklümleriyle sarmalları arasında küçük, yuvarlak bir ay beliriyor, sis yer yer pıhtılaşıyor, sonra kalay yaprağı gibi parlayarak, çıtırdayarak seyreliyor ve ince uzun boşluklarda kayboluyor.

Geminin dev dalgalara her atılışında pruva sarsılıyor. Ani bir fırtına ayı örtüyor, başıma öfkeyle yağmur damlaları serpiştirdikten sonra, ardında birkaç duru ay ışığı dilimi bırakarak, telaşla doğuya, adalara doğru gidiyor. Sonra yine bu dikenpamuğu sise gömülerek ilerliyoruz. Pruvanın V'sine sığınıp uyuyorum.

Uyandığımda rüzgâr durmuş. Yalnızca birkaç köpük öbeği denizin üstünde burgaçlanarak doğuya akıyor. Dev ölü dalgalar, durgun ay ışığında pırıl pırıl ve cıva gibi ağır. Denizden erişen bu şey bir ses değil, koku; doğudan yüklenen, yüzüme vuran ılık esinti, gittikçe tatlılaşan zengin kokular taşıyor; güneşte yanmış tezek ve gül kokusu, sümbülle karışık lahana kokusu, miskin keskinliği, menekşenin buzlu çeşnisi. Saatler sonra, doğuda Pico'nun[2] bulutlarla sarmalanmış karanlık konisini seçiyoruz.

2 Azor takımadalarından Pico'da volkanik dağ – ç.n.